

Afghanistans sak

Del 2. Insatsplanering i Peshawar

I Afghanistan-nytt kommer du under hela jubileumsåret 2005 kunna läsa valda delar av SAKs historia – från de första stapplande stegen till dagens stora och väletablerade biståndsorganisation. ”Insatsplanering i Peshawar” är del 2 av 4.

TEXT: CARL SCHÖNMEYR*

Vår insamling till förmån för ett humanitärt biståndsprojekt började ta fart i början av 1982. Genom Jan Myrdals hjälp kunde vi använda oss av ”Folket i Bild/Kulturfront” för ibladning av våra postgiroblanketter, och vi kunde därigenom nå ut till ett stort antal potentiella sympatisörer och bidragsgivare. Och bidragen kom och ökade i antal. Svenska Afghanistanhjälpen blev från början en folklig insamling i den bemärkelsen att det var de många, små bidragen från enskilda givare landet runt som vi stödde oss på. Stora bidrag och bidrag från företag och organisationer var sällsynta.

På våren 1982 stod det klart att vi snart skulle ha samlat in tillräckligt för att, med egna insamlingsmedel som ”grundplåt”, kunna vända oss

till Sida med en framställning om ett statligt bidrag till vår organisation för att göra det möjligt att starta ett eget fältprojekt. Ett sådant bidrag var i själva verket en förutsättning för att genomföra våra planer. SAK var från första början starkt givarberoende och så har det också förblivit.

Vad ville vi då använda pengarna till – om vi beviljades anslag? Hur långt hade vi hunnit i vårt biståndstänkande? Några detaljer kunde det inte bli tal om på detta tidiga stadium. Men de grundläggande principerna för en kommande insats började klarna:

1. Biståndet skulle vara rent humanitärt till sin karaktär. Vapenhjälp eller andra former av stöd till den militära kampen kunde inte komma i fråga.

2. Vår målgrupp skulle utgöras av den krigsdrabbade civilbefolkningen inne i Afghanistan, främst kvinnor och barn. Flyktingar i Pakistan utgjorde visserligen en utsatt grupp med stort hjälpbehov, men för dem fanns ändå ett hjälpmaskineri på plats genom det pakistanska flyktingkommissariatet, UNHCR och FNs livsmedelsprogram. För de afghaner däremot som bodde på Afghanistans landsbygd i områden som inte kontrollerades av regeringen var den sociala situationen utomordentligt svår. I många sådana områden drabbades civilbefolkningen också av krigshandlingar.

3. SAKs bistånd skulle inte utgå i form av något samarbete med den komprometterade Kabulregimen eller deras representanter på det lokala planet.

4. Den afghanska motståndsrörelsen var splittrad, och dess politiska representation i Peshawar var starkt beroende av Pakistan och detta lands militära underrättelsetjänst. SAK borde därför arbeta på ett sådant

sätt att inga bindningar till dessa politiska partier uppstod för kommitténs del.

5. Biståndet måste ges karaktären av ”hjälp till självhjälp”. Vår roll borde med andra ord vara att identifiera lämpliga afghanska samarbetspartners och förse dessa med de resurser de kunde behöva för att hjälpa sina krigsdrabbade landsmän. Vi borde sålunda inte själva gå in och ”göra jobbet” med användande av svensk personal. Istället borde vi söka hållbarhet i våra insatser genom institutionsbyggande och kunskapsöverföring.

6. Det vore klokt att börja försiktigt i liten skala för att testa projektens genomförbarhet och därefter modifiera och expandera i ljuset av de erfarenheter vi gjort i det inledande skedet. Som nykomlingar på denna svåra och okända skådeplats borde vi pragmatiskt tillämpa metoden ”learning by doing”.

7. Den kunskap och de erfarenheter vi skulle komma att få i fält borde vi använda för att informera den svenska regeringen och FN-systemet om den sociala nödsituationen i Afghanistan och hjälpbehoven. Sådan information skulle också, via massmedia, kunna bidra till att bryta tystnaden kring Afghanistan. Bland FNs olika organisationer borde Unicef prioriteras med tanke på organisationens mandat och dess vana att agera i katastrofsituationer.

Kommitténs idéer om biståndet började sålunda att gradvis ta form.

Vår planerings- och genomförandekapacitet var dock fortfarande mycket begränsad. En betydelsefull förstärkning av SAKs biståndskompetens och allmänna trovärdighet hade emellertid skett i slutet av 1981 genom valet av Sixten Heppling som ny ordförande i SAK.

Sixten Heppling var SAKs ordförande under fältverksamhetens första år.

är vår

HENRIK ALDERIN

Stora delar av Afghanistanens landsbygd och otillgängliga bergstrakter kontrollerades av motståndsrörelsens, mujahedins, olika grupper. Det var den utsatta civilbefolkningen i dessa områden som var SAKs målgrupp.

Ett tyngre namn än Hepplings hade knappast stått att uppbringa. Heppling hade byggt upp den första svenska u-hjälpen under 1950-talet och dessutom mer än någon svensk bidragit till att skapa medvetenhet om situationen i världens fattiga länder samt motivation för svenska insatser genom bistånd. Han betraktades också som den svensk som hade den mest ingående kännedomen om FN-systemets bistånd och funktionssätt. Han hade tjänstgjort som UNDPs platschef i Afghanistan på 1960-talet och på den posten gjort en internationellt erkänd insats. Inom Sida var Heppling avdelningschef och tillhörde verksledningen.

SAK hade på så sätt skaffat sig en styrelse där både ordföranden och vice ordföranden hade flera års biståndserfarenhet från i Afghanistan bakom sig.

För mig personligen var valet av Sixten Heppling som ordförande så nära idealet man kunde komma. Sixten och jag kände varandra väl från tidigare samarbete både i Stockholm och i Kabul, och vi fungerade effek-

tivt och förtroendefullt tillsammans. Jag beundrade Sixten som vän och människa och för hans pionjärbete inom det bilaterala svenska biståndet, vars arkitekt och främste förespråkare han varit under ett decennium. Han var fast förankrad i folkrörelsernas Sverige och hade samtidigt en internationell utblick och en stark tro på FNs roll i samarbetet med de fattiga länderna. Som kännare av Afghanistan fanns det få i Sverige som kunde göra honom rangen stridig – om ens någon.

Med principerna för vårt kommande bistånd fastlagda och med uppmuntrande siffror från insamlingen var det nu dags att gå från det allmänna till det specifika, det vill säga att utarbeta en detaljerad plan för vad vi ville åstadkomma. För att ha någon chans till framgång vid en anslagsframställan till Sida krävdes att vi kunde presentera ett konkret projekt som grundval för framställningen. För något dylikt erfordrades emellertid noggranna förberedelser och ingående diskussioner på platsen.

Den naturliga utgångspunkten för förberedelsearbetet och situationsanalysen var Peshawar, beläget i nordvästra Pakistan nära den afghanska gränsen och centrum för det politiska och militära spelet om Afghanistan.

Förutom alla de biståndsrelaterade problem som måste redas ut och bearbetas på ort och ställe, inklusive logistik och säkerhet, fanns också viktiga politiska frågor att klarlägga. De senare var av fundamental betydelse för våra möjligheter att genomföra projektet på det sätt vi tänkt oss. Vår målgrupp befann sig på andra sidan gränsen, inne i Afghanistan. Skulle det visa sig vara möjligt, som jag trodde, att driva en verksamhet i Afghanistan utifrån en bas i grannlandet Pakistan och utan de afghanska myndigheternas godkännande? Och hur skulle Pakistans regering ställa sig till något sådant, med tanke på eventuella reaktioner från Sovjetunionen, en supermakt med destabilisering av andra länder som en av sina väl utprovade specialiteter? ►

► **Pakistan var i många** avseenden en instabil stat, styrd av en militärdiktator. De folkstammar som befolkade områdena mot gränsen till Afghanistan – främst pushtuner och balucher – hade sedan gammalt av Pakistan betraktats som potentiella oroselement som lätt kunde exploateras av makthavare i Kabul. Officiellt var Pakistans hållning vid denna tid att man gav humanitär hjälp till de afghaner som sökt sig till Pakistan som flyktingar men inte på något annat sätt. SAKs projektidé innebar att ett visst mått av hemlighetsmakeri måste upprätthållas – samtidigt som man inte fick utsätta sig för misstanken att vilja föra de pakistanska myndigheterna bakom ljuset. Det gällde med andra ord att agera försiktigt och att hålla en låg profil. I det ingick också att vara lyhörd för de signaler som man kunde uppfatta från myndigheternas sida.

Vad som gjorde saken känslig, inte bara för SAK utan också för pakistanierna, var att all transport av förnödenheter över gränsen måste ske i hemlighet eftersom den, juridiskt sett, i princip var illegal. All laglig införsel till Afghanistan förutsatte afghanska myndigheters godkännande och aktiva

medverkan samt användande av normala, officiella transportvägar, tullbehandling samt leverans till av Kabulregeringen anvisade lagerlokaler. Något sådant ingick inte i SAKs koncept.

Det beslöts att jag skulle göra en förberedande resa till Pakistan under sommaren 1982. Uppdraget var att sondera terrängen, se på olika handlingsmöjligheter, bedöma risker och svårigheter av olika slag och slutligen ta fram un-

derlag till ett förslag till en humanitär biståndsinsats, tillräckligt konkret för att kunna övertyga Sida om förslagets realism och genomförbarhet.

Jag gav mig iväg med stora förväntningar men också i full vetskap om att allt måste klaffa om jag skulle hinna med att få klarhet på alla punkter inom den tidsram som stod till buds. Klimatet gynnade mig inte: juli är en besvärlig månad på subkontinenten, och jag landade i Islamabad mitt i den värsta sommarhettan. Uppgiften visade sig dock vara mindre tidskrävande än vad man kunnat tro. Mina tidigare erfarenheter från Pakistan som Unicefs representant i början av 1970-talet och mina kontakter där var mig till stor nytta och sparade mycket tid och arbete. I Peshawar återfann jag bland den stora gruppen exilafghaner gamla kontakter från min Unicef-tid i landet.

Peshawar, där jag inrättat mig på Dean's Hotel, var en plats där jag kände mig hemmastadd sedan tidigare. Peshawar hade nu blivit den plats i världen där alla trådar tycktes löpa samman, i vart fall alla trådar som ledde till kriget i Afghanistan. Staden var förvisso sommaren 1982 en naturlig utsiktspunkt för kommittén för att göra en situationsanalys och titta närmare på olika projektmöjligheter.

Bland exilafghanerna i Peshawar som jag kom ihåg från min tid i Kabul befann sig Sayed Bahaududdin Majrooh, tidigare professor i filosofi och sociologi vid Kabuls universitet. Till sin allmänna inställning var han en liberal intellektuell utan partipolitiska bindningar samt övertygad demokrat. Han hade tidigt insett att afghanernas kamp att återvinna sin förlorade frihet och sitt nationella oberoende inte bara var en fråga om en kamp med militära medel utan lika mycket en kamp med ordet som vapen. Om motståndet mot ockupationsmakten skulle kunna hållas vid liv i årtal måste omvärlden

förbli engagerad i afghanernas öde. Och för att nå därhän måste omvärlden informeras – kontinuerligt, vederhäftigt och sanningsenligt – om situationen inne i Afghanistan. Detta var Majroohs vision, och det var den uppgift han tagit på sig. Med hjälp av några likasinnade afghanska akademiker hade han grundat en politiskt obunden informationstjänst, "Afghan

Information Centre", med kontor i Peshawars moderna stadsdel, University Town. Man hade byggt upp ett eget nätverk av värdefulla kontakter, inte minst inne i Afghanistan. Här fanns intressanta möjligheter till samarbete med kommittén.

” Peshawar hade nu blivit den plats i världen där alla trådar tycktes löpa samman, i vart fall alla trådar som ledde till kriget i Afghanistan.

En annan potentiell samarbetspartner utgjordes av en sammanslutning av afghanska läkare och afghansk hälsovårdspersonal i exil. Föreningen hade etablerats i Peshawar där man bedrev klinisk verksamhet för afghanska flyktingar. Den fanns också i staden Quetta, längre söderut. Läkargruppen representerade en utmärkt källa till kunskap om civilbefolkningens situation i många delar av Afghanistan, framför allt landets östra delar. I gruppen fanns både allmänläkare och specialister.

Jag kunde konstatera att det fanns ett genuint intresse bland läkarföreningens medlemmar att hjälpa till att upprätta små, rörliga kliniker på landsbygden i de närliggande provinserna. Personal skulle alltså kunna mobiliseras, men utrustning, läkemedel och kontanta medel för transporter saknades. Här skulle SAK kunna hjälpa till, förutsatt att läkarföreningen i sina lokaler kunde ge utrymme för undervisning av paramedicinsk personal, liksom för lagerhållning av läkemedel för fältverksamheten. Undervisning och träning kunde, med stöd av SAK, utvecklas till nytta för stora delar av Afghanistans landsbygd.

Läkarföreningen var inte ansluten till något av de politiska partierna, vilket ur SAKs synvinkel var en fördel. Dess närvaro i Peshawar och Quetta

Professor Majrooh blev tidigt en av SAKs bästa kontakter i Peshawar. Majroohs stämman tytnade dock innan han hann uppleva sitt lands befrielse från sovjetisk ockupation. Han mördades 1988 i sitt hem, sannolikt av politiska skäl.

Efter Sovjetunionens ockupation ökade flyktingströmmen dramatiskt och mot slutet av 1980-talet utgjorde afghanerna världens största flyktinggrupp. Det stora flertalet sökte skydd i Pakistan och Iran. Flyktingarnas situation i Pakistan uppmärksammades av SAK vid det offentliga mötet om Afghanistan i Sidas u-forum i slutet av november 1981.

och dess verksamhet bland afghanska flyktingar där var känd och accepterad av de pakistanska myndigheterna. Detta representerade ytterligare en fördel, eftersom förhållandet till vårt värdland Pakistan var något som vid denna tidpunkt var oklart och därför måste hanteras med stor försiktighet.

Min egen bedömning var dock, efter en tids vistelse i Peshawar, att SAKs ursprungliga projektidé var praktiskt genomförbar. I denna uppfattning styrktes jag av de afghanska läkarna själva och andra kontaktpersoner. Gränsen till Afghanistan var lång och svårkontrollerad, bevakningen på den pakistanska sidan tenderade att se genom fingrarna med leveranser till motståndsrörelsen eller *mujahedin*, och illegal trafik över gränsen pågick kontinuerligt längs småvägar och åsne-stigar. Det skulle sannolikt vara fullt möjligt att leverera hälsobistånd till civilbefolkningen inne i Afghanistan genom en så kallad "cross border operation" – så länge det skedde tyst och diskret, utan att förorsaka icke önskvärd publicitet som kunde vara besvärande för Pakistan.

Det fanns också andra politiska faktorer att ta hänsyn till. Inte heller Sverige fick försättas i en besvärande situation. Risken att ha svenskar i SAKs tjänst arbetande inne i Afghanistan utan afghanska myndigheters tillstånd måste bedömas som alltför stor för att man skulle våga ta den.

En fransk läkare som tagits till fånga av Kabulregimens trupper hade förts till Kabul, ställts inför rätta anklagad för spioneri och i

en uppmärksammad skådeprocess dömts till ett långvarigt fängelsestraff. Han hade visserligen släppts, efter personlig intervention av Frankrikes president Mitterand, men denna incident utgjorde ändå en indirekt, men klar varning till alla utländska frivilligorganisationer. För SAKs del kunde slutsatsen bara bli att fältarbetet inne i Afghanistan måste skötas av afghaner. För en sådan princip talade också säkerhetsskäl – en afghan kunde röra sig fritt i sitt eget land och i sin egen hembygd som fisken i vattnet, medan en utlänning snart ådrog sig uppmärksamhet och riskerade att rapporteras av angivare.

Av samma skäl borde våra kliniker vara små och flyttbara; flyngrepp mot franska, Röda kors-märkta kliniker hade förekommit.

Företsättningarna för en svensk insats i SAKs regi, i nära samarbete med afghanska samarbetspartners, var nu i stora drag klarlagda, liksom de spelregler som måste gälla. Att insatsens tyngdpunkt måste ligga på hälso- och sjukvårdsområdet stod också klart, här fanns oerhörda behov att möta som var direkt och indirekt relaterade till den viktigaste prioriteten av alla – människors överlevnad.

Ett partnerskap med den afghanska läkarföreningen framstod som naturligt. Ur biståndssynpunkt var det att föredra att bygga på något som redan fanns på plats, snarare än att börja från början med egna resurser. Föreningen hade, genom sina

medlemmar, vad SAK saknade – kunskap om de lokala förhållandena, om de operativa problemen och om vår målgrupp, dess situation och behov. SAK å sin sida hade vad föreningen saknade: ekonomiska resurser, internationella kontakter och tillgång till nyaste rön inom farmakologi, klinisk verksamhet, utbildning och träning.

Dessutom hade mina preliminära diskussioner med läkarföreningens ledande personer resulterat i en betydande samsyn beträffande uppläggningsen av ett framtida samarbete. Nyckelpersonerna i dessa diskussioner var föreningens ordförande dr Abdullah Osman och hans kollega och föregångare på posten, Dr Ghazi Alam. Den förre, vars specialitet var psykiatri, minns jag som en kultiverad, franskspråkig, lågmäld, starkt engagerad läkare som hade fängslats under Taraki/Amin-perioden och överlevt inspärning i det ökända Pul-e-Charkifängelset i Kabul. Han var beredd att själv aktivt delta i ett hälsovårdsprojekt inne i Afghanistan. Dr Ghazi Alam hade redan besökt sin hemprovins Logar vid flera tillfällen och bedrivit klinisk verksamhet där. Han var en aktiv, handlingskraftig och orädd allmänläkare som åtnjöt inflytande och respekt bland kollegorna i föreningen. Han var en varm förespråkare för ett partnerskap med kommittén. Man gjorde också en officiell framställning om bistånd från SAK, riktad till den svenska ambassaden i Islamabad.

Jag återvände till Stockholm i slutet av juli 1982. Med mig hade jag rapporter, dokument och minnesanteckningar, men framför allt en ganska klar uppfattning om vad kommittén skulle kunna göra i ett initialskede och hur det skulle kunna genomföras rent praktiskt. Efter avrapportering och långa diskussioner med Sixten Heppling kunde vi sätta igång med arbetet att skriva en anslagsframställan till Sida. ■

* Carl Schönmeyr är styrelseledamot i SAK. I nästa nummer fortsätter Calle sin följetång om SAKs fantastiska historia.

